

АРХІВНА СПРАВА ЗА КОРДОНОМ

УДК 930.25(541.35)

Л. Г. БІЛОУСОВА*

НАЦІОНАЛЬНИЙ АРХІВ НЕПАЛУ

Висвітлено історію створення і сучасну діяльність Національного архіву Непалу, проаналізовано найдавніші джерела й документи про нинішнє життя цієї республіки.

Ключові слова: Непал; архів; архівосховища; архівні документи; папір.

Ця стаття є згадкою про яскраву подорож автора до Королівства Непал у 2006 р. Відвідання Національного архіву Непалу було важливим для знайомлення з тисячолітньою історико-культурною спадщиною країни.

Організувати такий візит з радістю погодилася пані Гайетрі Карасан – випускниця московського вузу 70-х, нині власниця однієї з найбільш популярних у Непалі туристичних фірм. Таке прохання від туристів вона почула вперше, хоча їй добре відомо, що таке архів – адже її тітка очолювала Національний архів Непалу більше 30-ти років. Сама Гайетрі також є хранителькою національних цінностей – вона збрала і відновила постановки унікальних непальських традиційних танців племені неварі. Перфоменси блискуче проходять на сцені її “Wunjala Moskva Restaurant”.

Пані Гайетрі Карасан добре знає Україну, хоч ніколи тут не бувала. З нашою країною її поєднує багаторічна дружба з легендарним одеситом Борисом Лісаневичем та двома його синами. Адже саме він відкрив Непал для іноземних туристів. Його життя – це дійсно легенда. Народжений у 1905 р. в Одесі у багатій дворянській сім'ї, Борис емігрував після революції з балетною трупкою Одеського театру до Парижу, де багато років працював у трупі “Російський балет” Сергія Дягілева. У 1933 р. він потрапив до Індії, де організував популярний “Клуб 300” для місцевої знаті. В Делі відбулося його знайомство з непальським королем Трібхуваном, який перебував в Індії у вигнанні. Коли Непал знову покликав свого короля, Борис Лісаневич поїхав з ним. Він допоміг королю не тільки повернути трон, а й кардинально змінив його

* Білоусова Лілія Григорівна – кандидат історичних наук, заступник директора Державного архіву Одеської області.

уявлення про світ. Одесит умовив короля відкрити Непал для туристів. У Катманду він збудував фешенебельний “Royal Hotel”, де проходили численні прийоми поважних гостей. Королева Англії Єлизавета і принц Філіп, Джавахарлал Неру, Індіра Ганді, Климент Ворошилов, космічне подружжя Валентина Терешкова і Андріян Ніколаєв – всі вони були друзями Бориса Лісаневича. У Непалі він і помер 20 жовтня 1995 р. Його поховали на цвинтарі англійської місії у Катманду. Ім'я Бориса Лісаневича знає кожен непалець, він герой багатьох книг, сам знімався у кіно. Одну з біографій Лісаневича планує опублікувати одеський історик, альпініст, гід, журналіст і філософ Віктор Кльонов, який залюблений у Непал і відкриває його українцям, зокрема і нам.

Отже, ми у Національному архіві Непалу. Керівник (Chief) пані Сарала Манадхар люб'язно дозволила нам, трьом туристам з України, а також нашим гідом Гайстрі Карасан і Віктору Кльонову, ознайомитися з діяльністю установи, обмінятися досвідом з непальськими колегами і навіть зняти документальний фільм. Тепер ці події вже історія.

Федеративна Демократична Республіка Непал в офіційній статистиці

Площа – 147181 кв. км. Населення – 23 млн. чол. Одна з небагатьох країн, де чоловіків більше, ніж жінок; майже половина непальців – діти до 16 років. 86,5 % населення – індуїсти, 7,8 % – буддисти, 3,5 % – мусульмани (за неофіційними даними буддисти складають до 50 %). Населення ділиться на 60 каст і народностей (етнологи нараховують до 100 етнічних груп).

Одна з найбідніших країн світу, де за офіційною статистикою щорічна інфляція становить 8 %; 50 % дітей страждають від голоду; дитяча смертність становить 8 %; середня тривалість життя – 54 роки; тільки 40 % дітей відвідують школу до 5-го класу; на 1 лікаря припадає 25 тис. жителів, а на всю країну не більше 5 тис. лікарняних ліжок.

Державний устрій: до 1990 р. монархія, у 1990 – 2007 р. – конституційна монархія, з 2007 р. – республіка. 28 травня 2008 р. – Федеративна Демократична Республіка Непал. У країні діє 13 головних політичних партій – Непальський конгрес (НК), Об'єднана марксистсько-ленінська (комуністична) партія (ОМЛП), від якої у 1998 р. відкололася радикальна Марксистсько-ленінська партія, Національна демократична партія (НДП), Садбхавана Парішад (“Зібрання доброї волі”), найвпливовіша на сучасному етапі правляча Комуністична партія Непалу (маоїстська) та ін.

Економіка: середньорічний прибуток на душу населення – 160 \$, 9 % населення володіє 50 % землі. Непал – аграрна країна, де 99 % жителів вирощують рис, кукурудзу, пшеницю, ячмінь, просо, рапс, овочі і фрукт, розводять худобу. У промисловості зайнято менше 1 % насе-

лення. Більшість промислових товарів імпортується до Індії і Китаю. Валюту країні приносять в основному тибетські коври, одяг (у т. ч. зі шкіри), а також туризм.

Непал – рай для туристів. Вісім з 14-ти 8-тисячних гірських вершин світу знаходяться саме у Непалі, і найзнаменитіша з них – Еверест. У країні тисячі старовинних індуїстських храмів, буддійських ступ, витончених зразків різьби по дереву, виробів з металу, каменю та ювелірних прикрас. Тут щороку влаштовується оригінальне видовище під назвою “елефант-поло” (гра у футбол на слонах). Непал був відкритий для іноземних туристів завдяки нашому співвітчизнику – одеситу Борису Лісаневичу.

Астрологія та історія

Національний архів Непалу – один із найбільш екзотичних архівів світу. А що ще можна подумати, опинившись у департаменті астрології (!) цієї установи? Астрологію тут вважають саме наукою, без приставки “псевдо”. У Непалі існує традиція: новонародженій дитині відразу складають астрологічний гороскоп, з яким вона проживе усе життя. А потім сувій буде спалений разом із тілом покійного, попіл же понесе якась річка у вічність...¹

Непал – країна з тисячолітніми традиціями вивчення небесних світил та їх впливу на людей. У буддизмі та індуїзмі астрологія є однією із спеціалізацій ченців, у Непалі ж функція священнослужителя і астролога взагалі поєднана в одній особі. Для племені неварі, наприклад, звернутися до спеціаліста по зірках при виборі подружжя є необхідною і обов’язковою справою: сімейний астролог визначить сумісність чоловіка і жінки, вибере для новонародженої дитини публічне та секретне ім’я, і останнє дитина ніколи нікому не скаже. Кожне релігійне свято у Непалі має своє астрологічне пояснення. Астрологію серйозно вивчають в університетах, захищають докторські дисертації, організовують астрологічні конгреси, вивчають наукові трактати і практичний досвід минулого.

Саме давні астрологічні трактати були першими архівними документами Непалу, з яких почалося моє знайомство з культурно-історичним надбанням цієї дивовижної країни. Вразили не тільки зміст і хронологія (найдавніший документ – VII ст. н. е.), а й зовнішній вигляд: на полицях архівосховища Національного архіву Непалу акуратними рядами лежали червоні, помаранчеві, жовті і білі “мішечки”. При детальному знайомстві з їхнім вмістом виявилось, що кожний такий мішечок – це манускрипт, стіс довгих прямокутних листів з текстами, яку “сповили”, наче дитину, у бавовняну тканину, зверху і знизу притиснули дощечками і перев’язали стрічкою. Святковий вигляд архівосховища доповнювали шовкові червоно-жовто-сині ярлич-

ки з пошуковими даними такого незвичайного для європейців архівного файлу.

Чому не коробки, чому такі кольори? Через бавовну папір дихає, червоний і помаранчевий відлякує комах, а білого боїться пил та мікроорганізми. Так просто...

Головна людина в архівосховищі – хімік, доктор наук. Саме він відповідає за фізичну збереженість документів. Архівосховище чисте, з клімат-контролем. У 36-градусну спеку і напередодні 3-місячного сезону мусонних злив, коли вологість повітря досягає майже 100%, тут цілодобово працює кондиціонер. І все ж архівні справи постійно перевіряються. Перед надходженням до архівосховища кожна справа проходить спеціальну обробку: її поміщають у металеву шафу на полицю з отворами, через які справа “окурюється” спеціальними травами або хімічними речовинами, що на нижній полиці. За день-два такі майже “стерильні” документи можна відправити на постійне зберігання.

В архівосховищі, де іноді проводять екскурсії, розміщено декілька вітрин з копіями найбільш цікавих документів. На стінах плакати з портретами непальських королів, репродукції творів національного мистецтва. Майже музей.

Закон про архіви по-непальськи

Основний законодавчий документ, на підставі якого діє архівна система у країні – це “*Акт про збереження архівів*” (*Archives Preservation Act, 2046 (1989) An Act to make Provisions Relating to the Preservation of Archives*)². Він був прийнятий у 1898 році Його Величністю королем Бірендрою Бір Бікромом Шах Девом за порадою і згодою національної ради для того, щоб “здійснювати зберігання документів національної важливості в архівах систематичним шляхом”. Акт складається з 15-ти розділів (59 пунктів). Перш за все, актом визначені такі базові дефініції архівної галузі, як “документ”, “архів”, “установа”.

Документ – це 1) рукописний манускрипт, книга, доповідь, фінансовий звіт, договір, газета і журнал, лист, заповіт, малюнок, фотографія, карта, справа, частина справи, реєстр або інша публікація; 2) оригінал чи копія фільму, мікрофільм, магнітофонна стрічка (звукозапис), художній фільм, комп’ютерний диск чи комп’ютерна касета; 3) оригінал чи фото *тадпатри* (документ, написаний на листі або корі пальмового дерева), *бхойпатри* (документ, написаний на корі берези); надписи на золоті, міді або камені (петрографи) 4) поштові штампи першого гасіння, аерограми (радіограми) та поштові картки.

Архів – це документи, що зберігаються у Національному архіві та як документ, що пройшов реєстрацію в установі (office).

Національний архів утворений для постійного і системного зберігання архівів. Він має такі права, обов’язки і функції: реєстрація та

Національний архів Непалу. Зліва направо: Анатолій Балінов, програмний директор ТРК “Град” (Одеса); п. Сінгх, головний зберігач фондів Національного архіву Непалу; Лілія Білоусова, заст. директора Державного архіву Одеської області; Тетяна Самуйлова, економіст (Одеса). Фото 2006 р.

облік документів, що надходять з установ; охорона і зберігання документів; класифікація архівів; копіювання та публікація документів; здійснення необхідних заходів для забезпечення користувачів правом читати документи та одержувати їх дублікати та архівні копії; надавати рекомендації установам у питанні зберігання документів та ін. Відповідно Акту Національний архів підпорядкований Уряду Його Величності (His Majesty’s Government).

Установа (office) – це міністерство і департамент Уряду Його Величності, які включають установу з постійним штатом уповноважених осіб. Також Уряд може заснувати за потребою спеціальну тимчасову дорадчу комісію для вирішення особливо важливих питань архівної справи.

Установа *зобов’язана* передавати до Національного архіву документацію національної важливості після 25-річного або більш ніж 25-річного терміну зберігання в установі, в т.ч. поштові картки першого гасіння, нові зразки грошових знаків, радіограми.

Установа *може* передавати без урахування будь-яких термінів інші види документів, які установа вважає за необхідне зберігати у вигляді архіву, наприклад: звіти, фінансові матеріали, договори, рукописи, книги, газети і журнали, листи, малюнки, карти, плани, фільми, мікрофільми.

ми, магнітофонні записи, художні фільми, комп'ютерні диски і касети та інші документи, важливі з історичної точки зору.

Акт надає право кожній особі, котра має документи національної важливості з точки зору історії, релігії, культури, літератури, фінансів тощо, здати їх в Національний архів з наданням їм статусу власності нації без права повернення приватній особі.

Установа зобов'язана зберігати свій відомчий архів у належному стані.

Акт має окремий параграф щодо секретних архівів (prohibited archives), доступ до яких має право обмежити як відомчий архів до передачі на державне зберігання, так і Національний архів після приймання.

Щодо використання визначено два основних правила: будь-яка особа може читати документи та замовляти після оплати їх копії. Архів може надавати копії і безкоштовно.

Актом передбачаються суворі покарання для персоналу і користувачів у разі недотримання правил зберігання та використання документів (розділ 12 "Penalty"). Так, відповідальний службовець Національного архіву, який надав несанкціонований доступ до секретних документів іншій особі, карається штрафом у 5000 рупій або ж ув'язненням на 3 і більше років. Якщо чиновник пошкодив або ж знищив документ, він має сплатити 5000 рупій чи відсидіти у в'язниці до 2-х років, або ж одержує обидва види покарання. Користувач у аналогічному випадку сплачує 3000 рупій чи ув'язнюється на термін 1 рік, або ж одержує обидва види покарання.

Національний архів Непалу: найдавніші історичні джерела світу

Національний архів Непалу знаходиться у столиці країни – Катманду³. Він був утворений 30 жовтня 1967 р. Підвідомчий Департаменту археології Міністерства молоді, спорту і культури.

Будинок архіву старовинний, у традиційному непальському архітектурному стилі пагоди. Цікаво, що такий стиль виник ще у XII ст. саме у Непалі, автором його був архітектор Арніко. Його запросили до Китаю, де його творчість розквітла. Там Арніко одружився і залишився назавжди. І вже з Китаю пагоди розповсюдилися по всій Південній і Східній Азії.

У структурі архіву – 4 відділи (секції): адміністративний, архівний, манускриптів та зберігання. Відділ зберігання має два підрозділи – консервації (conservation) та мікрофільмів (microfilm).

Архівний відділ (The Archival Section) зберігає різні типи документів – Шайя Мохар, Лал Мохар, Кадганістан, санад, савалс, читтіпатрас,

Керівник Національного архіву Непалу Сарала Манадхар і заступник директора Державного архіву Одеської області Лілія Білоусова.
Фото 2006 р.

сандхіпатрас, Екчапес, Двічапес, Руккас, Есхітілар та інші. Вони надійшли з органів влади та управління. Також є величезна колекція мідних таблиць (copper plates), копій надписів на камені⁴ (rubblings of the stone manuscripts), документів органів цивільної влади, урядових публікації та газет. Писемні документи періоду до XVII століття знаходяться під охороною держави.

Відділ манускриптів (The Manuscript Section) охоплює величезну і різноманітну колекцію 30000 манускриптів хінду, буддистів та тибетців, наукові праці яких яскраво відображають південно-азійську історію і культуру. Є манускрипти різними мовами і шрифтами, на різноманітних носіях – пальмовому листі, березовій корі, непальському папері (Nepali paper), зокрема на кольоровому непальському папері, що мають назви “Харітал” та “Нілпатра”. Більшість манускриптів містить чудові мальовничі мініатюри як на обкладинках книг, так і всередині їх. Деякі манускрипти написані золотим та срібним чорнилом. Багато буддійських манускриптів непальського архіву вважаються одними з найцінніших та найбільш давніх у світі. Так, манускрипт Садхарма Пундаріка, складений шрифтом Gilgit, датується VII століттям нашої ери!

Головний архів Непалу має добре устаткований підрозділ мікрофільмування. Завдяки непальсько-німецькому проекту щодо збереження манускриптів (Nepal German Manuscript Preservation Project) вже

мікрофільмовані всі манускрипти, котрі тут зберігаються. Крім того, копіюються манускрипти, що належать цивільним установам та монастирям. Всі мікрофільм-ролли добре зберігаються в архіві та часто використовуються дослідниками, які замовляють з них копії і фотографії.

Про що розповідають давні манускрипти

Історія Непалу сягає у сивої давнини. На карті він здається маленьким і затиснутим між Індією та Китаєм. Насправді ж займає територію більшу ніж Швейцарія і Австрія разом. У своїх нинішніх кордонах Непал сформувався лише за останні два століття. Спочатку ж “Непалом” називали лише королівство у долині Катманду.

Початок своєї історії Непал веде з 700 року до н.е., коли долиною Катманду заволоділо монголоїдне плем'я *кіранті*⁵. У III ст. до н.е. долину відвідав індійський цар Ашока, покровитель буддизму, який звів у Патані 5 ступ, що носять його ім'я дотепер. У 300 – 870 рр. царство кіранті захопили *ліччхави*, які прийшли з Індії і принесли з собою індуїзм. У період до 1200 рр. у долині складаються невеликі князівства, де процвітають торгівля і ремесла.

Період 1220–1768 рр. називають епохою королівської *династії Малла*. У кінці XIV ст. король Джаястхіті Малла підкорив усю долину.

В архівосховищах Національного архіву Непалу, у яскравих червоно-жовто-білих бавовняних згортках, зберігаються манускрипти з астрології, тибетської медицини, релігійні тексти, найдавніші з яких датуються VII століттям н. е. Фото 2006 р.

В архівосховищах Національного архіву Непалу, у яскравих червоно-жовто-білих бавовняних згортках, зберігаються манускрипти з астрології, тибетської медицини, релігійні тексти, найдавніші з яких датуються VII століттям н. е. Фото 2006 р.

В архівосховищах
Національного архіву Непалу,
у яскравих червоно-жовто-
білих бавовняних згортках,
зберігаються манускрипти
з астрології, тибетської
медицини, релігійні тексти,
найдавніші з яких датуються
VII століттям н. е.
Фото 2006 р.

Він укріпив кастову систему та індуїзм. Саме він провадив і дотепер шановану традицію, згідно з якою король Непалу є живим втіленням бога Вішну. Короля Якша Малла (1428–1468) вважають одним із найвидатніших правителів. Він розвивав торгівлю з Тибетом, будував храми, цінував мистецтва. Але його здобутки не змогли продовжити троє його синів, яким Якша Малла заповів правити королівством безроздільно. При них об'єднана рівнина розпалася на три королівства – Катманду, Патан і Бхактапур. Подальші 300 років три столиці розвиваються самостійно, змагаючись між собою у будівництві багатих храмів, розвитку торгівлі з Індією і Тибетом, вирощуванні зерна.

1768–1846 роки непальської історії пов'язані із *династією Шах*. Правитель маленького і войовничого королівства Горкха король Прітхві Нараян Шах захопив долину Катманду і підкорив всі три королівства. Дуже швидко йому вдалося розширити кордони своїх володінь до території, більшої за нинішній Непал удвічі. Така загарбницька політика стурбувала Англію, котра володіла сусідньою Індією, і туманний Альбїон оголосив Непалу війну. У 1816 р. Англія і Непал, що війну програв, уклали Сегаульський договір, за яким територія країни була обмежена до теперішніх кордонів. Непалу вдалося відстояти незалежність – він так і не став британською колонією. Але з 1816 р. і дотепер постійний представник Великобританії має у столиці країни Катманду свою резиденцію. Його статус досить незвичний – він не має ніяких повноважень і права покидати долину.

У 1846 р. до влади приходять *династія Рана*, яка править до 1951 р. При Рана посада прем'єр-міністра стала наслідною і довічною. А королі залишилися номінальними правителями, які шанувалися як божества і практично перебували під домашнім арештом. У цей період особливо драматичні сторінки історії пов'язані з іменем Джанга Бахадур Кунвара, котрий узурпував старовинне феодальне прізвище Рана і захопив владу кривавим шляхом – майже вся непальська знать загинула у палаці Кот, пізніше був убитий і король. Укріпивши свою владу і майнове становище шляхом шлюбу з представницею династії Ран, Бахадур поїхав до Європи. Майже рік він провів у Парижі та Англії. Непальські історики оцінюють цей період як дуже важкий для простих людей. Рана не будували шкіл, лікарень, доріг, і взагалі не піклувалися про народ. Але за їх правління було збудовано близько 100 пишних, прикрашених чудовою ліпниною палаців особливого архітектурного стилю, який був вироблений у результаті контрактів Рана з Європою. Серед них і теперішня резиденція уряду – палац Сінгха Дарбар, що колись вважався однією з найбільших приватних резиденцій Азії.

Документи про сучасний Непал

Історія Непалу ХХ століття відображена в офіційній управлінській документації органів влади і управління, які регулярно надходять у Національний архів Непалу та зберігаються окремо в одному з п'яти архівосховищ. Тут же концентруються газети і журнали. Справи переплетені, описані та розміщені на стелажах вертикально, картонування не практикується.

Документація ХХ століття разом із пресою відбивають драматичні сторінки непальської історії, хід якої не раз змінювали неординарні особистості. Одним з таких був король *Трібхуван*, що посів трон у 1950 р. Він відомий тим, що першим з усіх непальських королів подолав тисячолітню заборону залишати свою країну. Не зумівши вирішити загострені внутрішньополітичні проблеми, він за допомогою новоутвореної партії “Непальський конгрес” перебрався до Індії і перебував у Делі майже рік. Індійський уряд примусив верхівку Непалу знову покликати його до влади. Король повернувся до Непалу у 1951 р., наступного року в країні пройшли перші вибори і була прийнята конституція за зразком британської. При Трібхувані Непал стає більш відкритим для зовнішнього світу, з'являються перші туристи. У 1953 р. здійснилася вікова мрія альпіністів – перше сходження на вершину гори Еверест. Трібхуван помер у 1955 р. в одній з клінік Швейцарії. Ім'я короля-реформатора і майже гуру для вдячних туристів світу є надзвичайно популярним у Непалі: на його честь названий головний аеропорт країни у столичному Катманду.

У сховищі з сучасною управлінською документацією
Його Королівської Величності Уряду Непалу.
Виставка копій унікальних документів Національного архіву.
Фото 2006 р.

З 1955 по 1972 рр. країною правив син Трібхувана король *Махендра*. У перші сім років його правління змінилося 10 урядів. Король удався до крайніх заходів – у 1959 р. розпустив уряд, заборонив усі партії і запровадив з 1961 р. систему так званої безпартійної демократії, створивши панчаяти (ради).

У 1972 р. трон посів син померлого Махендри – *Бірендра*, який правив майже 30 років. Цей період позначений гострими внутрішньополітичними конфліктами. Народ виступав проти панчаятів, і у 1980 р. король змушений був провести перший референдум, який нічого не змінив у країні. У 1989 р. Індія оголосила ембарго на торгівлю з Непалом, і тоді зубожіння населення досягло найвищого рівня. Заборонені партії вийшли з підпілля, і у квітні 1990 р. 200 тисяч непальців вийшли на демонстрацію. Поліція відкрила вогонь, 300 протестантів загинуло. Для миролюбного Непалу це був шок. Король пішов на поступки: діяльність політичних партій була дозволена, з листопада 1990 р. набула чинності нова конституція. Але і дотепер у країні немає політичної стабільності. Коаліційні та опозиційні уряди змінюють один одного і поки що жоден уряд не відпрацював встановлений термін.

У 2001 р. світ здригнувся від кривавих новин у Катманду. У ніч на 1 червня син короля Махендри наслідний принц Діпендра розстріляв

Індуські і буддійські храми і монастирі –
давні хранителі релігійних архівів Непалу.
Фото 2006 р.

з автомата за вечерею у палаці всю свою сім'ю – батька, матір, брата, сестру і ще трьох своїх родичів, а потім вистрілив у голову і собі. Офіційною версією трагедії була заборона Діпендрі одружитися з дівчиною не королівської крові.

Того ж червня 2001 р. трон посів брат короля Махендри – *Гьянендра*. Соціальна напруга наростала, з 1996 р. Непал фактично знаходився у стані громадянської війни. Частина території контролювали радикально настроєні маоїсти. У 2006 р. короля позбавили права наслідування влади і політичного імунітету, у 2007 р. він втратив статус глави держави і право залишатися у палаці.

30 грудня 2007 р. Королівство Непал перестало існувати як конституційна монархія. Парламент, більше 60% в якому комуністи, переважно маоїсти, визнав країну республікою під назвою “Демократична Федеративна Республіка Непал”. 28 травня 2008 р. Установчі збори ухвалили, що главою держави Федеративна Демократична Республіка Непал є президент Рам Барав Ядав.

Відомчі архіви

Національний архів Непалу – не єдине місце, де зберігаються давні манускрипти. Значна їх кількість знаходиться безпосередньо у храмах і монастирях, а їх у країні сотні тисяч. Непал – донедавна єдине індуське королівство у світі, де король офіційно вважався втіленням бога Ві-

шну. Індуський пантеон – це три головні божества на вершині піраміди: Брахма (творець світу), Вішну (хранитель світу) і Шива (руйнівник світу). Від них численні іпостасі – чоловічі та жіночі, дружелюбні та ті, що лякають. А ще їхні реінкарнації у людей або тварин. Індуських богів – мільйони.

А ще Непал – батьківщина Будди. За легендою, індійська царівна Майя народила принца Сидхартху Гаутама, майбутнього Будду Шакьямуні, в местечку Лумбіні на кордоні Індії і Непалу біля 560 р. до н.е. Це священне місце, де проводяться численні археологічні розкопки та наукові дослідження. Тут десятки храмів на честь Будди. Тільки імператор Ашока у III ст. до н.е. збудував 80 тисяч буддійських ступ. І ніхто вам не скаже, скільки їх у країні тепер. Одна з найзнаменитіших у світі буддійських святинь – ступа Боднатх біля Катманду.

Непальці мають право сповідувати декілька релігій одночасно – адже індуїзм, буддизм та ведичні культури пов'язані тут нерозривно. Це пояснюється надзвичайною соціально-культурною, мовною і релігійною різноманітністю населення маленької гірської країни. У Непалі проживає 23 мільйони чоловік, 9 основних народностей: *тхару* – жителі тераїв (вкритих джунглями заболочених рівнин), які сповідують індуїзм; *неварі* – жителі долини Катманду, тибетсько-монгольського походження буддисти та індуїсти, що мають свою власну мову “неварі” і писемність, а ще знані своїми художніми здібностями та вмінням торгувати; *таманги* – селяни і ремісники з долини Катманду, що розмовляють тибетсько-бірманською мовою та сповідують буддизм; *гурунги* – жителі Покхари, які відомі акуратними селами і дорогами, також буддисти, розмовляють на тибетсько-бірманському діалекті; *магари* – індуїсти, сусідять з гурунгами; *шерпи* – незамінні у туристичній індустрії сучасного Непалу “люди зі сходу”, які у 16 ст. прийшли з Тибету, поселилися біля Евересту; *тхакалі* – гостинні власники гірських готелів. А ще у Непалі, зокрема на півдні, проживає багато *індійців* – адже кордон з Індією відкритий. Також країна надала притулок біженцям з Тибету, котрі після окупації країни Китаєм у більшості своїй переселилися до Непалу. *Тибетці* заснували багато буддійських монастирів, шкіл, створили на новій батьківщині власне економічно-культурне середовище.

Соціально-релігійна стратифікація на цьому не закінчується – у Непалі зберігається ще й кастовий поділ суспільства. Індуси діляться на 3 основні касты і численні кастові підгрупи, а саме: *брахмани* (*бахун*) – жерці, багато хто з яких нині стали бізнесменами або чиновниками; *кшатрії* (*чхеттрі*) – королі і воїни, тепер селяни, службовці, бізнесмени; *шудри* – найбільша, що поділяється на численні професійні касты. Найнижчими у кастовій ієрархії є підмітальники сміття і всі, чия діяльність пов'язана з убитими тваринами – м'ясники, чоботарі, шевці. З кастовим поділом суспільства пов'язано багато норм поведінки

пересічного непальця. Так, шерп-буддист ніколи не увійде до будинку підмітальника-шудра. З представниками найнижчих каст не можна сидати за стіл, їх торкатися тощо. Європейця ж не приймуть до касті ні за яких обставин. Тільки діти, які народилися у шлюбі з непальцем, можуть увійти до касті, але тільки до нижчої.

Всі непальці – віруючі, щоденне відвідування храму і спілкування зі своїми богами, медитація є способом їх життя і виживання. У кожному чинному храмі – свій власний архів. Часто він зберігається на очах у всіх – по периметру храму майже під стелею на широкій довгій полиці зберігаються тексти давніх мантр, які дістають під час колективних молитов і релігійних свят.

Національний архів Непалу разом з іншими науковими інституціями бере участь у роботі з копіювання храмових архівів та передачі списків на державне зберігання. В архіві є також спеціальне сховище для вцілілих архівів тибетських монастирів, що були зруйновані після захоплення Тибету Китаєм. Значна кількість тибетських манускриптів є науковими працями давніх лікарів, котрі нині практично використовуються у медицині.

Є в Непалі і недоступні архіви. На території країни, на кордоні з Тибетом, є королівство Мустанг або Ло. Там проживає 8000 чоловік, які охороняють секрети стародавніх манускриптів, де вказано про прихід Будди Майтреї. Столиця королівства – на високогірному плато на висоті 4000 метрів, відгороджена від світу гірськими річками та сімома глибокими ущелинами. Доступ туристів у це містичне місце уряд відкрито лише у 1991 р., та й то тільки для обмежених груп за спеціальним дозволом і у супроводі офіцера зв'язку.

Мова народу і архівних документів

Народності Непалу розмовляють 32-ма мовами, які відносяться до двох мовних сімей – індоєвропейської та тибето-бірманської. Державною мовою є *Непалі* з індоєвропейської сім'ї (споріднена з санскритом), і для половини населення країни вона є рідною. Це високо розвинута мова зі складною граматиною, у ній 36 приголосних, а тому правильно вимовляти європейцю не так уже й легко. Писемність – шрифт *девангагі*, який використовується в Індії.

Однак Непал є туристичною Меккою сходу, а тому у долині Катманду, Покхарі, на трекових маршрутах навколо гірських вершин навіть маленькі діти спілкуються з гостями країни переважно гарною англійською. Перше запитання туристу завжди декількома мовами – англійською, французькою, італійською, німецькою. Почули ми в Непалі й українську! У Покхарі адміністратор затишного приватного пансіону, почувши наше англійське “from Ukraine”, одразу ж зателефонував приятелю, який у 80-х навчався у львівському політехнічному. І от ми

вже розмовляємо рідною мовою з жителем Покхари, милуючись чудовими видами Гімалаїв. Цікаво, що більшість непальців все ще не знає про незалежність України: типова реакція на слово “Ukraine” – “Oh, from Russia?”. Але сувеніри з українською символікою та розмови з привітними непальцями у численних крамничках роблять свою справу – через два тижні, повернувшись із подорожі навколо 8-тисячної Аннапурни, чуємо радісне: “Oh, Ukraine! Ram Ro!”⁶ Ну що ж, ми також дуже задоволені.

Дещо цікаве про непальський папір

У Національному архіві Непалу зберігається більше 200 тисяч справ. Більшість документів – на паперових носіях, зокрема – на рисовому папері. Ніхто не знає, чому цей папір називають рисовим. Адже виготовляється зовсім не з рису, а вручну із кори “вовчої (або собачої) трави” – рослини, що росте у гірських районах на висоті 2000–2500 метрів. Рисовий папір надзвичайно міцний, саме тому його використовували з давніх давен і донині у державних установах та офіційному листуванні.

У країні, де 55 % населення не знає грамоти, до паперу з текстом або зображенням ставляться більш ніж шанобливо – жоден непалець не наступить ногою на шматок паперу, де щось написано чи надруковано, а тим наче на фотографію. Це і релігія, забобони, і повага до слова.

Деякі крамнички спеціалізуються на виробках саме з рисового паперу: календарях, поштовому папері і картках, коробках для канцелярських предметів, іграшках та сувенірах з прес-пап’є, закладках для книг та ін. Але з точки зору архівіста найкращим сувеніром із рисового паперу є літографії із зображеннями символів Непалу. Це може бути храм, колісниця живої богині Кумару, текст мантри, картина світу та багато чого іншого.

Мене зацікавив процес виробництва паперу вручну, і я попросила привітного власника паперового магазину “Peacock shop” у Бхактапурі пана Апарну Прайяпаті показати, як це робиться. Адже технології виробництва у більшості галузей економіки непальці зберігають з сивої давнини, і для історика це унікальна можливість зазирнути у минуле.

Паперова фабрика і крамничка – це його сімейна справа, де працюють всі члени родини. Виробництвом паперу займалися його дід і прадід, від них Апарна й одержав знання і набрався навичок. Він охоче показує свою майстерню. Обладнання мінімальне – чани з сировиною, сито та прес. Найкращий папір він виготовляє з кори рослини, яку називає “Daphna Cannabina” або “Daphna papugasea”, місцеві звать її Lokhta. Кора подрібнюється, замочується двічі та розбивається дерев’яними лопатами до однорідної консистенції і кольору. Зайва рідина видаляється через сито, волокниста густа суміш промивається, розрівнюється

Власник паперового магазину “Peacock shop” у Бхактапурі пан Апарну Прайяпаті показує, як виготовити папір та використати його у виробництві сувенірної продукції. Фото 2006 р.

Петрогліфи (давні і сучасні) на трековому маршруті
навколо гори Анапурни, Непал.
Фото 2006 р.

і подається на прес. Прямо з-під валика виходять вологі прямокутні аркуші, потім їх розкладають на даху будинку і сушать на сонці. Вони мають вигляд старовинних і нагадують текстурою документи Одеського архіву XVIII – початку XIX століть – цупкі, міцні, натурального кольору бежевого, світло-блакитного або сірого відтінків, з нерівними краями. Як стверджує Апарна, саме так у I столітті н.е. почали вперше у світі виробляти папір у сусідньому Китаї, звідки папір потрапив до Європи тільки у XIV столітті.

Якщо додати фарбу, папір вийде червоним, жовтим, чорним. Далі ще один прес – і готова чудова літографія, чорно-біла або кольорова. Такий сувенір користується особливим попитом у туристів – гарний подарунок собі та друзям, справді “hand-made”, і майже нічого не важить. Пан Апарна Прайяпаті задоволений екскурсією. Дізнавшись, що його візитери – архівісти з України, пропонує свої послуги. Він згоден навчити своєму ремеслу або прийняти замовлення. Чого тільки не зробиш з власного паперу?

А ми, придбавши з десяток непальських літографій, обговорюємо ідею продажу сувенірної продукції в архівах України. Згадуємо і американські gift shops при архівах, де в асортименті сотні виробів з паперу, зокрема – репродукцій унікальних документів. Це копії найважливіших

державних актів – Декларації Незалежності, Біля про права, Конституції США, портрети президентів, відтиски державної печатки, тематичні виставкові презентації, постери, фоторамки, архівні міні-бокси для канцтоварів, плакати з генеалогічним деревом (яке за 10 \$ може стати вашим), взірці старовинних мап, зображення будинків архівів та багато чого іншого. І жоден відвідувач не вийде з такого архіву без оригінального сувеніра.

У Національному архіві Непалу збереженості паперових та інших документів приділяється величезна увага, також використовується і досвід професійних виробників паперу. Архів має *лабораторію* (Conservation Laboratory), де проводяться роботи з реставрації, знищення грибків та відновлення манускриптів і документів.

Ми цікавимося, хто користується архівом і які умови праці у архівістів. Непальський архів відвідують дослідники з різних країн світу, переважно науковці. Для роботи у читальному залі досить заповнити відповідну форму і після сплати 5 рупій⁷ одержати право працювати з манускриптами і документами. Оригінали у читальний зал ніколи не видаються – тільки копії, виготовлені за попереднім замовленням. У день нашого візиту у читальному залі працював один дослідник.

Робочий день непальського архівіста триває 7 годин. У літній період персонал працює з 10.00. до 17.00. з понеділка по четвер, у п'ятницю – з 10.00. до 15.00. Обідня перерва у розкладі не зазначена. Для дослідників встановлені інші часи – 11.00. до 16.00., щоп'ятниці – з 11.00. до 14.00. У зимовий період робочий день і архівістів, і дослідників скорочується на 1 годину.

Архіви у камені

Саме такий архів мені довелося побачити у фантастично красивому гірському селищі з дивною назвою “Марфа”. З Марфи починався наш трековий маршрут навколо 8-тисячної гори Аннапурни. На вході до села стояли дві маленькі буддійські ступи-чайтя, а поряд – кам'яний архів! На постаменті укладено десятки плоских кам'яних чорно-сірих брил з надписами. Це петрогліфи з релігійними текстами. Скільки їм років? Кажуть, що давні... Голова громади і шанований всіма за добродійність пан Бакті Хірачан показує нам храм і монастир, соціальний і медичний центри. У храмі ми бачимо ще один “документ” – на кам'яній брилі вирізьблені імена і прізвища всіх, хто жертвував на будівництво храму гроші – від 5 до 5000 рупій.

У Непалі знають, як зберігати інформацію. На гірських стежках ми зустріли десятки “міні-архівів” у камені. Хтось у такий спосіб зафіксував визначну місцеву подію або звертався до бога, нагадав про історичний факт або вказав подальший шлях. Побачили ми і сучасні надписи,

Петроглифи (давні і сучасні) на трековому маршруті
 навколо гори Анапурни, Непал.
 Фото 2006 р.

Архів у камені у селі Марфа, Непал.
Фото 2006 р.

залишені маоїстами-борцями за владу – серп і молот, зірка, ім'я Мао. Тепер це вже сучасність Непалу.

¹ Всі ріки Непалу впадають у священну ріку Ганг.

² Тут і далі цитується за: Archives Preservation Act. 2046 (1989) An Act to make Provisions Relating to the Preservation of Archives. His Majesty's Government National Archives. – Kathmandu, Nepal: Sankata Press. – P. 1–12.

³ Цитується за буклетом: National Archives. Nepal.

⁴ Такі копії виконуються методом притирання

⁵ Історичні відомості тут і далі подаються за виданням: Непал. Путеводитель. – М.: Аякс-Пресс, 2004. – С. 14–15.

⁶ “Ram Ro” (рам ро) на непалі – “Дуже добре”.

⁷ 7 рупій = 1 \$ USD

Освещена история создания и современная деятельность Национального архива Непала, проанализированы древнейшие источники и документы о нынешней жизни этой республики.

Ключевые слова: Непал; архив; архивохранилища; архивные документы; бумага.

There is lighted out the history of establishment and current activities of the National Archives of Nepal, analyzed ancient sources and instruments of the present life of this republic.

Keywords: Nepal; archives; archival repositories; archival documents; paper.